

DOI: 10.5604/01.3001.0055.2344

Karol Kujawa

Akademickie Centrum Analiz Strategicznych (ACAS), ASzWoj
Akademia WSB
e-mail: k.kujawa@akademia.mil.pl
ORCID: 0000-0003-3035-0151

Konrad Zasztowt

Akademickie Centrum Analiz Strategicznych (ACAS), ASzWoj
Uniwersytet Warszawski
e-mail: k.zasztowt@akademia.mil.pl
ORCID: 0000-0003-3789-627X

Zależności między bezpieczeństwem wewnętrznym Unii Europejskiej a polityką Republiki Azerbejdżanu wobec Federacji Rosyjskiej

STRESZCZENIE

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników analizy ukazującej znaczenie Azerbejdżanu jako jednego z ważniejszych partnerów Unii Europejskiej (UE) w kontekście dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego, budowy odporności energetycznej państw członkowskich oraz wysiłków na rzecz izolacji gospodarczej Rosji. Analizie poddano m.in. oficjalne stanowiska UE i Azerbejdżanu, dane statystyczne o przesyłach gazu, umowy bilateralne i memoranda, oświadczenia polityków oraz raporty ekspertów i media z lat 2014–2025. Autorzy zaznaczają, że w kontekście rosnących napięć geopolitycznych i wojny w Ukrainie prowadzonej przez Rosję znaczenie alternatywnych źródeł gazu, w tym dostaw z Azerbejdżanu, systematycznie rośnie. Wyniki analizy pokazują, że w regionie bałkańskim dostawy z Azerbejdżanu obniżyły uzależnienie od rosyjskich surowców w Bułgarii i częściowo w Serbii, natomiast szczególnie ważną rolę w dywersyfikacji importu gazu azerbejdżański surowiec odgrywa w przypadku Grecji, Turcji oraz przede wszystkim Gruzji. Artykuł analizuje także sytuację krajów sąsiadujących, lecz nie będących członkami UE, których stopień zróżnicowania źródeł importu gazu i uniezależnienie od rosyjskiego surowca ma także znaczenie dla szerzej rozumianego bezpieczeństwa samej Unii i jej państw członkowskich. Jednocześnie autorzy stwierdzają, że w krótkim okresie nie przewiduje się istotnego wzrostu eksportu azerbejdżańskiego gazu do państw Europy Południowo-Wschodniej, co podkreśla konieczność dalszego rozwoju infrastruktury dywersyfikacyjnej, takiej jak m.in. interkonektory i terminale LNG.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo energetyczne, Unia Europejska, Rosja, Europa Południowo-Wschodnia, Turcja, Azerbejdżan, gaz ziemny.

Wstęp

Bezpieczeństwo energetyczne jest jednym z najbardziej kluczowych elementów odporności państwa. Dla wielu państw europejskich decydujące znaczenie w tym przypadku miały kryzysy naftowe lat 1973 i 1979, które uwidoczniły skalę zagrożeń wynikających z nagłego przerwania dostaw energii oraz ich wpływ na gospodarki narodowe i stabilność polityczną. Uświadomiły one, że dostęp: do surowców energetycznych to nie tylko kwestia ekonomiczna, ale również geopolityczna, mająca bezpośredni wpływ na funkcjonowanie państwa¹.

Po upadku ZSRR Rosja odziedziczyła ogromną infrastrukturę energetyczną i bogate zasoby surowców. Dla nowo powstałego państwa eksport surowców stał się głównym źródłem dochodów. Z kolei dla państw Europy Zachodniej Rosja była atrakcyjnym i relatywnie tanim dostawcą energii. Pomimo niestabilności wewnętrznej w Rosji współpraca energetyczna rozwijała się dynamicznie. Początkowo liczone, że zacieśnianie współpracy energetycznej z Rosją przyczyni się do demokratyzacji tego kraju, wzmocni wzajemne więzi i zgodnie z liberalną teorią stosunków międzynarodowych zmniejszy prawdopodobieństwo konfliktu². Zakładano, że gospodarcza współzależność będzie działać jako czynnik stabilizujący, zniechęcający strony do agresji. Teza ta okazała się jednak błędna. Zamiast gwarantem pokoju, energia stała się narzędziem politycznego nacisku, szczególnie wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej. Wraz z dojściem Władimira Putina do władzy Rosja konsekwentnie wykorzystywała surowce jako formę szantażu, próbując wymuszać ustępstwa polityczne i dzielić państwa członkowskie Unii Europejskiej.

Przez długi okres państwa Europy Zachodniej pozostawały bierne na politykę Rosji. Punkt zwrotny nastąpił wraz aneksją przez Rosję Krymu w 2014 roku oraz inwazją Rosji na Ukrainę w 2022 roku³. Wydarzenia te uświadomiły rządowi europejskim, że dotychczasowy model energetycznej współzależności z Moskwą jest nie tylko ryzykowny, ale wręcz zagrażający strategicznym interesom bezpieczeństwa. Od tego czasu bezpieczeństwo energetyczne stało się priorytetem na poziomie krajowym i unijnym. Państwa Unii Europejskiej podjęły intensywne działania na rzecz dywersyfikacji źródeł dostaw energii, poszukując alternatywnych kierunków importu – obejmujących m.in. Katar, Nigerię, Algierię, Egipt, Mozambik, a także Turkmenistan oraz Azerbejdżan⁴. W przypadku Turkmenistanu starania UE o import jego surowców jak dotąd nie przyniosły rezultatów. Natomiast ważną rolę zaczął odgrywać

¹ Zob. E. Domonkos, *The impacts of the 1973 and 1979 oil crisis on Central and Eastern European countries*, „Gradus” 2023, t. 10, nr 1, s. 1–8; L. Warlouzët, *Governing Europe in a globalizing world: neoliberalism and its alternatives following the 1973 oil crisis*, Routledge 2017; G. Giuliano, *Western Europe and the long energy crisis of the 1970s* [w:] *Europe in a Globalising World*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, lipiec 2014, s. 147–164.

² M. W. Doyle, *Kant, liberal legacies, and foreign affairs*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, t. 12, nr 3, s. 205–235; Z. Maoz, B. Russett, *Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946–1986*, „American Political Science Review” 1993, t. 87, nr 3, s. 624–638.

³ Zob. 2014 *Crisis in Ukraine. Perspectives, Reflections, International Reverberations*, red. K. Kujawa, V. Morkva, ASLAN Publishing House, 2015.

⁴ Zob. O. Voytyuk, *Scenarios for Diversification of EU Natural Gas Supplies from Algeria*, „African Studies Quarterly” 2023, t. 22, nr 1; D. Raimi, E. Campbell, R. G. Newell, B. Prest, S. Villanueva, J. Wingenroth, *Global energy outlook 2022: turning points and tension in the energy transition*, Resources for the Future, Washington, DC 2022.

Azerbejdżan, który dzięki swojemu strategicznemu położeniu geograficznemu, znacznym zasobom gazu ziemnego oraz rozwiniętej infrastrukturze przesyłowej może przyczynić się do zmniejszenia zależności Europy – a zwłaszcza jej wschodniej i południowo-wschodniej części – od surowców energetycznych pochodzących z Rosji. Rola Azerbejdżanu w nowym układzie geopolitycznym staje się tym samym jednym z ważnych zagadnień w debacie nad przyszłością europejskiego bezpieczeństwa energetycznego.

Cel

Celem artykułu jest prezentacja wyników analizy zmierzającej do ukazania, w jaki sposób Azerbejdżan stał się jednym z ważnych partnerów Unii Europejskiej, w tym zwłaszcza państw Europy Południowo-Wschodniej, w kontekście dywersyfikacji dostaw gazu ziemnego oraz budowy odporności energetycznej państw członkowskich. Artykuł koncentruje się na geopolitycznym i gospodarczym znaczeniu współpracy energetycznej UE–Azerbejdżan, ze szczególnym uwzględnieniem projektów realizowanych w ramach Południowego Korytarza Gazowego. Wyniki analizy mogą okazać się istotne w kontekście toczących się debat akademickich nad przyszłością europejskiego bezpieczeństwa energetycznego po 2022 roku. W obliczu rosnących napięć geopolitycznych oraz trwającej izolacji gospodarczej Rosji, znaczenie alternatywnych źródeł dostaw energii będzie systematycznie wzrastać. Artykuł wyjaśnia, dlaczego właśnie Azerbejdżan – dzięki swojemu położeniu, zasobom i politycznej stabilności – stał się jednym z elementów nowej strategii energetycznej Unii Europejskiej.

Metodologia

W ramach badań przeprowadzono pogłębioną analizę źródeł pierwotnych oraz wtórnych dotyczących współpracy energetycznej pomiędzy Azerbejdżanem a Unią Europejską. Szczególną uwagę poświęcono dokumentom politycznym i strategicznym opublikowanym przez instytucje unijne, azerbejdżańskie oraz międzynarodowe organizacje. Analizie poddano również publicznie dostępne dane dotyczące wolumenów przepływów gazu ziemnego, a także zawarte umowy bilateralne i memoranda w zakresie współpracy energetycznej. Uzupełnieniem analizy są wypowiedzi decydentów politycznych, oficjalne komunikaty medialne. Dodatkowo uwzględniono materiał informacyjny z lat 2014–2025 pochodzący z europejskich i tureckich źródeł medialnych. Badania zostały także przeprowadzone w trakcie wyjazdu studyjnego do Francji sponsorowanego przez Akademickie Centrum Analiz Strategicznych. W ramach wizyty doszło do spotkań z francuskimi badaczami zajmującymi się problematyką bezpieczeństwa w Europie i Azji, w tym z prof. Michele Bozdémirem – profesorem zajmującym się bezpieczeństwem międzynarodowym, członkiem Centre de Recherche Méditerranée-Moyen-Orient (CERMOM) oraz Haut Conseil de l'évaluation de la recherche et de l'enseignement supérieur (HCERES).

Opis literatury

Literatura dotycząca współpracy energetycznej Azerbejdżanu z Unią Europejską jest niezwykle obszerna. Jedną z kluczowych publikacji w tym obszarze jest praca Gubada Ibadoghlu pt.

*Current State of Azerbaijan's Gas & Oil Cooperation with Europe: Opportunities and Challenges*⁵, w której autor analizuje zarówno potencjał, jak i ograniczenia współpracy energetycznej między UE a Azerbejdżanem. Szczególne znaczenie mają również komentarze analityczne autorstwa Anny Łoskot-Strachoty, Szymona Matuszaka i Filipa Rudnika, które w publikacji OSW pt. *Game over? The future of Russian gas transit through Ukraine*⁶ przedstawiają szerszy kontekst geopolityczny europejskiego rynku gazu i jego powiązanie z polityką wobec Rosji i Azerbejdżanu. Kolejną ważną pozycją jest artykuł Gulmiry Rzaeyej *Expansion of the Southern Gas Corridor Pipelines and Future Supplies to Europe*⁷, w którym szczegółowo omówiono infrastrukturę gazową regionu i jej wpływ na bezpieczeństwo energetyczne UE. W kontekście akademickim istotnym opracowaniem jest także praca zespołu autorów pod kierunkiem Hasanova i Mahmudlu, którzy w czasopiśmie *Energy Strategy Reviews*⁸ opisują rolę gazu azerbejdżańskiego w polityce energetycznej Unii Europejskiej. Również praca Landaverdego⁹ omawia znaczenie współpracy gazowej UE–Azerbejdżan w kontekście ryzyk geopolitycznych i transformacji energetycznej. Wśród źródeł regionalnych ważną rolę odgrywają artykuły Eldara Qasumova (2021–2023), który analizuje dynamikę eksportu gazu z Azerbejdżanu i inwestycje infrastrukturalne w regionie Kaukazu Południowego¹⁰. Ponadto tekst Toğrula Vəliyeva ukazuje perspektywę lokalną na temat roli Azerbejdżanu w europejskim rynku energetycznym¹¹. Wśród publikacji tureckich na uwagę zasługują prace Bekkari'ego¹² oraz Ultana¹³, które omawiają znaczenie Azerbejdżanu jako alternatywy wobec rosyjskiego gazu w kontekście polityki energetycznej Unii Europejskiej i Turcji. Warto również odnotować publikacje dziennikarskie. Artykuły Gabriela Gavina opublikowane w *Politico*¹⁴ wskazują na kontrowersje wokół rzekomego reeksportu rosyj-

⁵ G. İbadoghlu, *Current State of Azerbaijan's Gas & Oil Cooperation with Europe: Opportunities and Challenges*, ZBW – Leibniz Information Centre for Economics, Kiel/Hamburg 2024, s. 5.

⁶ A. Łoskot-Strachota, S. Matuszak, F. Rudnik, *Game over? The future of Russian gas transit through Ukraine*, OSW Commentary, Centrum Studiów Wschodnich, Warszawa 2024, s. 3–4.

⁷ G. Rzaeyeva, *Expansion of the Southern Gas Corridor Pipelines and Future Supplies to Europe*, Oxford Institute for Energy Studies, OIES Paper NG 180, 2023, s. 12.

⁸ F.J. Hasanov, C. Mahmudlu i in., *The role of Azeri natural gas in meeting European Union energy security needs*, „Energy Strategy Reviews” 2020, t. 28.

⁹ C.F. Landaverde, *Azerbaijan–EU gas cooperation: benefits and risks*, praca licencjacka, Masaryk University, Brno 2022.

¹⁰ E.R. Qasumov, *Avropa qaz bazarının vəziyyətinin təhlili*, „UNEC Elmi Xəbərləri” 2023, İl 11, Cild 11, s. 27–45; E.R. Qasumov, *Azərbaycanın qitənin qaz nəqliyyatı infrastrukturunun diversifikasiyasında iştirakı*, „UNEC Elmi Xəbərləri” 2021, Cild 9, s. 60–71; E.R. Qasumov, *Qaz layihələrinə qoyulan investisiyaların effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji əsasların tədqiqi*, „İpək Yolu (Azərbaycan Universiteti)” 2021, Cild 1, s. 45–55.

¹¹ T. Vəliyev, *Avropanın qaz təchizatında Azərbaycanın rolu*, Baku Research Institute (Cogitatio est libertas), 07.11.2022.

¹² A. Bekkari, *Azərbaycan Enerji Güvenliği ve Avrupa Birliği İlişkileri*, „Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi” 2023, t. 9, nr 2, s. 31–44.

¹³ S. Ultan, *Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi*, „Bilig” 2022, nr 101 (Bahar), s. 87–114.

¹⁴ G. Gavin, *Azerbaijan isn't reexporting Russian gas to EU, Brussels insists*, 25.11.2024, <https://www.politico.eu/article/azerbaijan-isnt-re-exporting-russian-gas-to-eu-brussels-insists/>, dostęp: 22.07.2025; G. Gavin, *Europe's Azerbaijan gas gambit is good news for Russia*, 20.11.2024, <https://www.politico.eu/article/europe-azerbaijan-gas-gambit-good-news-russia/>, dostęp: 22.07.2025 r.

skiego gazu przez Azerbejdżan oraz strategiczne dylematy UE w relacjach z Baku. Z kolei tekst Davida O'Byrne'a na portalu *Eurasianet* zwraca uwagę na trudności Azerbejdżanu w realizacji zobowiązań eksportowych wobec UE¹⁵. Uzupełnieniem są informacje o współpracy regionalnej Azerbejdżanu, Turcji i Turkmenistanu, zawarte m.in. w artykule Fuada Shahbazova¹⁶ oraz analizie opublikowanej przez *Daily Sabah*.

Uwarunkowania

Współpraca energetyczna między Azerbejdżanem a Unią Europejską zyskała na znaczeniu w szczególności po doświadczeniach kryzysów gazowych z Rosją w latach 2006–2009. W 2006 roku podpisano memorandum o partnerstwie energetycznym, podkreślając, że integracja Azerbejdżanu z rynkiem UE i wykorzystanie zasobów kaspijskich wzmocni bezpieczeństwo energetyczne wspólnoty. Rola Azerbejdżanu rosła także formalnie od 2009 roku, gdy kraj ten wszedł w skład Partnerstwa Wschodniego UE. Kluczowym etapem współpracy było stworzenie Południowego Korytarza Gazowego (*Southern Gas Corridor*) – szlaku dostarczającego gaz z Azerbejdżanu do Europy z pominięciem Rosji. W styczniu 2011 roku podpisano w Baku wspólną deklarację UE–Azerbejdżan, w której obie strony zobowiązały się do długoterminowych dostaw znaczących ilości gazu do krajów UE. W ramach SGC rozbudowano istniejący od 2005 roku szlak gazociągowy Baku Tbilisi Erzurum, a także zbudowano Gazociąg Transanatolijski (TANAP) i transadriatycki (TAP)¹⁷.

Polityczne ramy współpracy energetycznej UE z Azerbejdżanem po inwazji Rosji na Ukrainę

W związku z agresją Rosji na Ukrainę i związanym z nią odcięciem większości dostaw gazu rosyjskiego do Europy trwa spór ekspercki na temat politycznego i gospodarczego znaczenia surowca azerbejdżańskiego dla państw europejskich. Oficjalnie UE i Baku przedstawiają azerbejdżański gaz jako istotny czynnik zmniejszający zależność Europy od rosyjskich dostaw. Potwierdzeniem takiego stanowiska było *memorandum of understanding* między Komisją Europejską i rządem w Baku podpisana podczas wizyty przewodniczącej KE Ursuli von der Leyen w Baku w lipcu 2022 roku. Memorandum zawiera trzy punkty. Pierwszym i najważniejszym jest intencja podwojenia dostaw gazu z Azerbejdżanu do UE. W ramach unijnej inicjatywy Południowego Korytarza Gazowego jego przepustowość miała w ciągu

¹⁵ D. O'Byrne, *Azerbaijan's gas exports increase, but Baku still challenged to meet EU goal*, 21.08.2024, <https://eurasianet.org/azerbajians-gas-exports-increase-but-baku-still-challenged-to-meet-eu-goal>, dostęp: 22.07.2025 r.

¹⁶ F. Shahbazov, *Türkiye–Turkmenistan Gas Deal Opens Possibilities for New Routes*, 20.03.2025, <https://jamestown.org/program/turkiye-turkmenistan-gas-deal-opens-possibilities-for-new-routes/>, dostęp: 22.07.2025 r.

¹⁷ K. Zasztowt, *Zmiany w polityce regionalnej Turcji, Armenii i Azerbejdżanu po konflikcie zbrojnym w Gruzji w sierpniu 2008 roku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 6, s. 113–120; K. Kujawa, *Turkish-Russian cooperation: Implications for NATO*, „Journal of International Studies” 2021, t. 14, nr 2, s. 194–207; K. Kujawa, *Security challenges in relations between Turkey and the European Union*, „European Research Studies Journal” 2021, t. 24, nr 2, s. 98–111

kilku lat wzrosnąć z 8 mld metrów sześciennych do 20 miliardów. Azerbejdżan zobowiązywał się także do przyłączenia do unijnej polityki klimatycznej w sferze rozwoju odnawialnych źródeł energii oraz ograniczania emisji metanu. Władze azerbejdżańskie potwierdziły swoje zobowiązania podczas szczytu klimatycznego COP 29 w Baku w listopadzie 2024 roku.

W 2024 roku eksport azerbejdżańskiego gazu w ramach Południowego Korytarza Gazowego do państw UE wzrósł do blisko 14 mld sześciennych¹⁸, co jednak nie odegrało kluczowej roli dla państw unijnych w kontekście szantażu gazowego ze strony Rosji. W minionych latach, po odcięciu dostaw przez gazociąg North Stream 1 i 2, okazał się on nieskuteczny, gdyż państwa członkowskie UE były w stanie zapewnić sobie dostawy gazu skroplonego (LNG) poprzez gazoporty od producentów z Ameryki, Afryki i Azji. Warto przeanalizować, czy azerbejdżański surowiec może mieć rzeczywście strategiczne znaczenie dla europejskiego rynku i czy przyczynia się do bezpieczeństwa dostaw w Europie. Wspomniany wolumen 14 mld sześciennych gazu zaspakaja tylko niewielką część zapotrzebowania całej UE, mógłby odgrywać jednak ważną rolę dla bezpieczeństwa energetycznego państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej najbardziej uzależnionych od dostaw z Rosji. Obecnie nie są one jednak ani jedynymi, ani głównymi odbiorcami gazu z Azerbejdżanu¹⁹.

Eksport gazu z Azerbejdżanu do UE, państw bałkańskich i Turcji

W chwili obecnej gaz azerbejdżański z kaspijskiego złoża Szach Deniz płynie do Europy poprzez sieć gazociągów, tworzących Południowy Korytarz Gazowy: trasę Baku–Tbilisi–Erzurum do Turcji (Gazociąg Południowo-Kaukaski), gazociąg transanatolijski (TANAP) poprzez terytorium tureckie do Grecji, a dalej poprzez trasę transadriatycką (Trans-Adriatic Pipeline, TAP) do Włoch. Dla tego ostatniego kraju dostawy azerbejdżańskiego gazu mają czysto komercyjne znaczenie, nie wpływają istotnie na jego bezpieczeństwo energetyczne. W 2024 roku Włochy odpowiadały jednak aż za 38 proc. importu gazu eksportowanego z Azerbejdżanu, nieco więcej (38,2 proc.) importowała Turcja. Gruzja była trzecia (12 proc.), a Bułgaria czwarta (7,4 proc.)²⁰. Surowiec z Azerbejdżanu trafia także do Serbii. Porozumienia dotyczące importu gazu azerbejdżańskiego podpisane są także z Rumunią, Węgrami, Chorwacją, Słowenią i Słowacją. Na razie pozostają jednak w sferze planów. Po zamknięciu gazociągu dostarczającego rosyjski gaz przez terytorium Ukrainy do Mołdowy i Naddniestrza wraz z końcem 2024 roku rozpoczęły się też rozmowy władz ukraińskich z Baku dotyczące importu surowca z Azerbejdżanu²¹.

¹⁸ D. O’Byrne, *Azerbaijan’s gas exports increase, but Baku still challenged to meet EU goal*, 21.08.2024, <https://eurasianet.org/azerbaijans-gas-exports-increase-but-baku-still-challenged-to-meet-eu-goal>, dostęp: 22.07.2025 r.

¹⁹ Zob. K. Zasztowt, *Zmiany w polityce regionalnej Turcji, Armenii i Azerbejdżanu po konflikcie zbrojnym w Gruzji w sierpniu 2008 roku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 6, s. 113–120.

²⁰ *Bulgaria boosts gas imports from Azerbaijan 50% in 11M, Georgia cuts them 18%*, 24.01.2025, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/109365/>, dostęp: 22.07.2025 r.

²¹ Podczas wizyty ministra energetyki Ukrainy Hermana Haluszczenki w Baku 15 lipca 2025 roku strona ukraińska oferowała Azerbejdżanowi swoje terytorium jako szlak tranzytowy gazu do krajów UE oraz posiadane magazyny do przechowywania surowca. Doszło do podpisania „mapy drogowej” w kwestii dalszej współpracy. Trudno oceniać, na ile projekty te mają szanse na realizację. Zob. *Ukraine to store*

Przykładowo roczne zużycie gazu w Serbii wynosi 3 mld metrów sześciennych, z czego azerbejdżański surowiec zapewnia 400 milionów. Gdy w styczniu 2025 roku dostawy gazu z Azerbejdżanu do Serbii zostały wstrzymane ze względu na techniczne problemy na platformie BP wydobywającej surowiec ze złoża Szach Deniz na Morzu Kaspijskim, jego braki zostały natychmiast zastąpione przez gaz dostarczony z Turcji²². Ta ostatnia nie jest znaczącym producentem gazu, ale pełni rolę hubu, poprzez który gaz z innych źródeł, przede wszystkim z Rosji, jest przesyłany do innych krajów, w tym na Bałkany. Turcja sama też jest największym nabywcą azerbejdżańskiego gazu. W 2024 roku kupiła od Azerbejdżanu blisko 9 mld sześciennych tego surowca. To pozwala jej realizować strategię zmniejszania własnej zależności od gazu rosyjskiego.

Azerbejdżan odgrywa również ważną rolę w zwiększaniu bezpieczeństwa energetycznego Grecji. W 2023 roku około 18% zapotrzebowania tego kraju na gaz ziemny zostało pokryte dostawami z Azerbejdżanu, realizowanymi za pośrednictwem gazociągu TAP. Dzięki rozwiniętej infrastrukturze gazowej – obejmującej TAP oraz terminal LNG na wyspie Revithoussa – Grecja także pełni funkcję regionalnego hubu energetycznego, umożliwiając dostawy gazu do sąsiednich państw, takich jak Bułgaria i Włochy. Ułatwia to dywersyfikację źródeł energii oraz wzmacnia stabilność energetyczną regionu.

Niemniej jednak w przeciwieństwie do współpracy energetycznej Azerbejdżanu z Turcją eksport azerbejdżańskiego gazu do Grecji może napotkać wyzwania polityczne. Potencjalnym źródłem napięć w relacjach grecko-azerbejdżańskich jest wsparcie udzielane przez Grecję Armenii. Możliwe transfery greckiego sprzętu wojskowego do tego kaukaskiego państwa mogą wpłynąć na relacje Grecji z Azerbejdżanem. Sytuacja ta może zaostrzyć też napięcia w stosunkach grecko-tureckich, biorąc pod uwagę strategiczny sojusz Turcji z Azerbejdżanem.

Eksport gazu z Turkmenistanu do Turcji i na rynki europejskie

Od początku marca 2025 roku Turcja rozpoczęła import gazu z Turkmenistanu. Turecki minister energii i zasobów naturalnych Alparslan Bayraktar poinformował 11 lutego br., że między Turkish Petroleum Pipeline Corporation (BOTAŞ) a Turkmengazem została podpisana umowa na dostawy gazu ziemnego poprzez Iran. Jej celem jest docelowo import 2 mld sześciennych gazu rocznie, choć na razie – zgodnie z informacją Bayraktara – będzie to mniejszy wolumen²³. Większe objętości gazu mogłyby docierać z Turkmenistanu do Turcji, a także do państw UE w razie powstania gazociągu transkaspijskiego przesyłającego surowiec turkmeński przez Morze Kaspijskie do Azerbejdżanu.

W marcu 2024 r. prezydent Turkmenistanu Serdar Berdimuhamedow podczas spotkania z prezydentem Turcji Recepem Tayyipem Erdoğanem dotyczącego turkmeńsko-tureckiej współpracy gazowej podkreślił, że w planach Aszchabadu jest eksport gazu nie tylko do Turcji, ale także do Europy przez trasę kaspijską i Azerbejdżan lub przez Iran. Podobne plany są przedmiotem rozmów UE, rządów państw unijnych, prywatnych firm z sektora gazowego,

gas from Azerbaijan, ease transit to Europe in new energy deal, 14.07.2025, <https://thecradle.co/articles/ukraine-to-store-gas-from-azerbaijan-ease-transit-to-europe-in-new-energy-deal>, dostęp: 22.07.2025 r.

²² *Azerbaijan halts gas deliveries to Serbia, Bulgaria*, 12.01.2025, <https://www.euractiv.com/section/eet/news/azerbaijan-halts-gas-deliveries-to-serbia-bulgaria/>, dostęp: 22.07.2025 r.

²³ *Turkmen gas supply to strengthen Türkiye's regional hub goal: Expert*, 12.02.2025, <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkmen-gas-supply-to-strengthen-turkiyes-regional-hub-goal-expert>, dostęp: 22.07.2025 r.

władz w Baku i Aszchabadzie od pierwszej dekady obecnego stulecia. Jak dotąd jednak nie doszło do realizacji żadnego z omawianych projektów. Na przeszkodzie ich wprowadzeniu w życie stoi kilka czynników. Wśród nich jest to m.in. sprzeciw Rosji i Iranu, które nie są zainteresowane umożliwieniem eksportu gazu z Turkmenistanu przez Kaukaz z pominięciem tranzytu przez ich terytoria, a w celu jego zablokowania używają argumentów ekologicznych, jak również wpływ Chin na decyzje rządu w Aszchabadzie, a także wysokie koszty budowy gazociągu po dnie Morza Kaspijskiego. Z kolei tranzyt surowca turkmeńskiego przez Iran do Turcji także wiąże się z problemami, takimi jak przestarzała i niewystarczająca infrastruktura gazociągowa w jego północnych regionach, a także okresowo rosnące zapotrzebowanie w nich na gaz, oznaczające, że importowany surowiec z Turkmenistanu zostanie w całości wykorzystany przez irańskich odbiorców, a nie reeksportowany dalej²⁴.

Współpraca Azerbejdżanu z Rosją w dziedzinie energetyki i tranzyt rosyjskich węglowodorów do Europy

Historycznie Azerbejdżan całość eksportu swoich węglowodorów przesyłał gazociągami przez terytorium Rosji, ropę trasą Baku–Noworosyjsk (od 1997 roku) oraz gaz trasą Mozdok–Machaczkała–Kazi-Mahomed (w latach 2010–2015)²⁵. Już w 1999 roku część eksportu ropy azerbejdżańskiej zaczęła trafiać na światowe rynki trasą Baku–Supsa, przez terytorium Gruzji z ominięciem Rosji do terminalu nad Morzem Czarnym. Przełomem było jednak zakończenie budowy ropociągu Baku–Ceyhan–przez Gruzję i Turcję od terminalu nad Morzem Śródziemnym w 2006 roku oraz gazociągu Baku–Erzurum (tzw. *South Caucasus Pipeline*) przez Gruzję do tureckiego miasta Erzurum w tym samym roku. Powstanie obu tych rurociągów całkowicie uniezależniło Azerbejdżan od konieczności eksportu swoich surowców przez Rosję. Było to korzystne dla strony azerbejdżańskiej, która mogła sprzedawać swoje węglowodory po znacznie wyższych cenach na rynkach europejskich i światowych niż wcześniej eksportując wyłącznie do Rosji.

Po nałożeniu przez USA i UE sankcji na Federację Rosyjską po jej pełnoskalowej inwazji na Ukrainę w 2022 roku pojawiły się doniesienia medialne o eksporcie węglowodorów w przeciwnym kierunku, a więc z Rosji do Azerbejdżanu, a także tranzytem do innych krajów, w tym do Europy²⁶. I tak np. w listopadzie 2022 roku rosyjski Gazprom i azerbejdżański SOCAR podpisały umowę o eksporcie miliarda metrów sześciennych gazu z Rosji do Azerbejdżanu w okresie do marca 2023 roku²⁷. Import tego surowca na potrzeby wewnętrznego rynku azerbejdżańskiego pozwala SOCARowi zwiększyć eksport własnego gazu do Europy. De facto taki swapowy mechanizm okazuje się jednak korzystny dla Rosji, mimo że realnie rosyjski surowiec nie trafia szlakiem kaukaskim do państw UE. Azerbejdżańskie prorządowe

²⁴ F. Shahbazov, *Türkiye–Turkmenistan Gas Deal Opens Possibilities for New Routes*, 20.03.2025, <https://jamestown.org/program/turkiye-turkmenistan-gas-deal-opens-possibilities-for-new-routes/>, dostęp: 22.07.2025 r.

²⁵ L. Parkhomchik, *Azerbaijan and Russia: Prospects for Energy Cooperation*, <https://www.eurasian-research.org/publication/azerbaijan-and-russia-prospects-for-energy-cooperation/>, dostęp: 22.07.2025 r.

²⁶ G. Gavin, *Europe's Azerbaijan gas gambit is good news for Russia*, 20.11.2024, <https://www.politico.eu/article/europe-azerbaijan-gas-gambit-good-news-russia/>, dostęp: 22.07.2025 r.

²⁷ *Russia's Gazprom starts gas shipments to Azerbaijan*, 18.11.2022, <https://www.aa.com.tr/en/energy/natural-gas/russias-gazprom-starts-gas-shipments-to-azerbaijan/36920>, dostęp: 22.07.2025 r.

media ze względu na krytykę tej praktyki przez zachodnich komentatorów, rozpoczęły kampanię negowania faktu istnienia podobnego swapowego mechanizmu. Można też domniemywać, że transakcje SOCARu z Gazpromem – co najmniej od 2024 roku – nie były upubliczniane. Oficjalnie władze w Baku zaprzeczały, że w ogóle miał miejsce import jakiegokolwiek gazu rosyjskiego w 2024 roku²⁸. Widoczność współpracy energetycznej Azerbejdżanu z Rosją pogarszała bowiem wizerunek tego pierwszego kraju jako sojusznika UE w dążeniu do ograniczenia roli rosyjskich węglowodorów na rynku unijnym. W grudniu 2024 roku doszło do przypadkowego ostrzelania przez rosyjską obronę przeciwlotniczą lecącego do Groznego azerbejdżańskiego samolotu pasażerskiego, które ostatecznie doprowadziło do jego katastrofy i śmierci 38 pasażerów i członków załogi. Wydarzenie to – po którym władze w Moskwie odmówiły wzięcia na siebie odpowiedzialności za tragedię – doprowadziło do kryzysu w relacjach politycznych między Azerbejdżanem i Rosją. Może on wpłynąć także na współpracę energetyczną obu państw, choć nie jest pewne, czy chęć utrzymania korzyści finansowych obu stron przeważa nad motywacją polityczną.

Podsumowanie

Wspieranie dywersyfikacji źródeł gazu dla państw członkowskich, zwłaszcza tych zależnych od dostaw rosyjskich, pozostaje celem strategicznym Unii Europejskiej. Należą do nich obecnie – po odcięciu tras North Stream 1 i 2 – głównie państwa Europy Południowo-Wschodniej. Należy także sprzyjać inicjatywom zwiększającym niezależność od Rosji w sferze dostaw gazu partnerów Polski i UE spoza Unii, takich jak Bośnia i Hercegowina, Serbia, Mołdawia i Ukraina. W tym kontekście potrzebny jest rozwój Południowego Korytarza Gazowego, a w jego ramach dostaw z Azerbejdżanu, a w przyszłości być może także z Turkmenistanu. W chwili obecnej gaz azerbejdżański odgrywa istotną rolę w zmniejszeniu zależności od surowca rosyjskiego jedynie w przypadku Bułgarii, Serbii, Grecji, Turcji i Gruzji.

Biorąc pod uwagę decyzje Azerbejdżanu o skierowaniu większości swojego surowca na rynek włoski, a jedynie niewielkiej jego części do państw bałkańskich, problemu ich nadmiernej zależności od dostaw gazu rosyjskiego nie rozwiąże zwiększenie importu gazu azerbejdżańskiego. (To ostatnie jest też zapewne nierealistyczne ze względu na brak możliwości znacznego wzrostu wydobycia gazu przez Azerbejdżan w krótkim okresie). Część z państw bałkańskich już obecnie ma zdywersyfikowane źródła dostaw. Przykładem może być Chorwacja, posiadająca terminal gazowy na wyspie Krk, który umożliwia import LNG od różnych producentów. Rozwiązaniem dla innych państw jest budowa interkonektorów gazowych. Przykładowo, jeśli zostanie zrealizowany projekt tzw. interkonektora południowego łączącego wyspę Krk z Bośnią i Hercegowiną, w znaczącym stopniu zmniejszy zależność tego kraju od dostaw gazu rosyjskiego.

Azerbejdżan może w przyszłości zwiększać bezpieczeństwo energetyczne UE, jeżeli skieruje większy wolumen gazu na rynki państw bałkańskich. W 2022 roku władze w Baku

²⁸ Komisja Europejska uznała, że zakup rosyjskiego gazu na potrzeby wewnętrzne rynku azerbejdżańskiego nie oznacza importu rosyjskiego surowca do Europy, tym samym ignorując fakt korzyści finansowych wyciąganych z tego proceduru przez Rosję. Zob. G. Gavin, *Azerbaijan isn't reexporting Russian gas to EU, Brussels insists*, 25.11.2024, <https://www.politico.eu/article/azerbaijan-isnt-re-exporting-russian-gas-to-eu-brussels-insists/>, dostęp: 22.07.2025 r.

zobowiązały się do podwojenia dostaw gazu do UE do 2027 roku. Jednak realizacja tego zobowiązania napotyka istotne trudności, które mogą ograniczyć zdolność Azerbejdżanu do zwiększenia eksportu. Jednym z kluczowych wyzwań jest rosnąca konsumpcja krajowa, zmniejszająca ilość gazu przeznaczonego na eksport. Ponadto ograniczona przepustowość istniejącej infrastruktury przesyłowej stanowi poważną przeszkodę w realizacji ambitnych celów eksportowych. Modernizacja i rozbudowa systemu gazociągów wymagałaby znaczących inwestycji, co na obecnym etapie wydaje się trudne do zrealizowania. Reasumując, szanse na to, aby Azerbejdżan odegrał kluczową rolę w zwiększeniu dostaw gazu do UE i jednocześnie w znaczącym stopniu zastąpi rosyjski gaz, wydają się na tym etapie niewielkie.

Obecnie Polska nie jest bezpośrednio podłączona do sieci przesyłowej gazu z Azerbejdżanu. Teoretycznie mogłaby importować gaz azerbejdżański dzięki istniejącym połączeniom gazowym, takim jak gazociąg interkonektor Polska–Słowacja, które umożliwia dostawy surowca z południowej Europy. Realizacja takiego scenariusza wymagałaby jednak dalszej rozbudowy infrastruktury przesyłowej oraz odpowiednich umów handlowych. Pomimo tych możliwości sprowadzanie gazu z Azerbejdżanu może okazać się nieopłacalne ze względu na wysokie koszty transportu. Dłuższa trasa przesyłowa może sprawić, iż gaz azerbejdżański będzie mniej konkurencyjny cenowo w porównaniu z innymi źródłami, takimi jak LNG z USA czy dostawy z Norwegii.

Zwiększanie importu surowca z Azerbejdżanu do państw unijnych (i partnerów UE) w Europie Południowo-Wschodniej, Środkowej i Wschodniej pozostaje ważnym celem polityki energetycznej Unii. Działania te mogą przyczynić się do wzmacniania niezależności energetycznej regionu od gazu rosyjskiego oraz pogłębiania więzi gospodarczych i politycznych Baku z UE. W założeniu mają też zmniejszyć dochody budżetu Federacji Rosyjskiej, a tym samym jej możliwości kontynuacji agresji wojennej w Ukrainie. Jednocześnie istnieje jednak ryzyko, że wzrost uzależnienia części państw UE od dostaw gazu z Azerbejdżanu może być wykorzystywany przez władze azerbejdżańskie do nacisków politycznych na rządy unijne. W szczególności wsparcie przez rządy państw UE Armenii – z którą Azerbejdżan wciąż pozostaje w konflikcie – może spotykać się z negatywną odpowiedzią Baku. Władze azerbejdżańskie mogą też wykorzystywać eksport gazu jako element presji na kraje będące odbiorcami, tak aby skłonić je do przychylnego sobie stanowiska w sporach z Erywaniem.

Problemem w relacjach UE z władzami w Baku może stać się też azerbejdżańsko-rosyjska współpraca w sferze gazu. Azerbejdżan sprowadzał w minionych latach stosunkowo niewielkie ilości gazu z Rosji. Zdaniem władz azerbejdżańskich surowiec ten przeznaczony jest na rynek wewnętrzny i nie trafia do Europy. Podobne zdanie wyrażała również Komisja Europejska, która podkreśla, że Południowy Korytarz Gazowy dostarcza wyłącznie gaz z azerbejdżańskich złóż. Jednak w sytuacji, w której SOCAR sprzedaje swój gaz na rynki europejskie dzięki importowi rosyjskiego surowca na potrzeby wewnętrzne kraju, Rosja uzyskuje korzyści finansowe, które może wykorzystać do prowadzenia działań zbrojnych na Ukrainie. Jest to więc sprzeczne z celami strategicznymi polityki UE, nawet jeśli – formalnie rzecz biorąc – nie narusza koncepcji dywersyfikacji dostawców gazu do krajów Unii.

Bibliografia

- Azerbaijan halts gas deliveries to Serbia, Bulgaria*, 12.01.2025, <https://www.euractiv.com/section/eet/news/azerbaijan-halts-gas-deliveries-to-serbia-bulgaria/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Bekkari A., *Azerbaycan Enerji Güvenliđi ve Avrupa Birliđi İlişkileri*, „Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi” 2023, t. 9, nr 2, s. 31–44.
- Bulgaria boosts gas imports from Azerbaijan 50% in 11M, Georgia cuts them 18%*, 24.01.2025, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/109365/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Domonkos E., *The impacts of the 1973 and 1979 oil crisis on Central and Eastern European countries*, „Gradus” 2023, t. 10, nr 1, s. 1–8.
- Doyle M.W., *Kant, liberal legacies, and foreign affairs*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, t. 12, nr 3, s. 205–235.
- Gavin G., *Azerbaijan isn't reexporting Russian gas to EU, Brussels insists*, 25.11.2024, <https://www.politico.eu/article/azerbaijan-isnt-re-exporting-russian-gas-to-eu-brussels-insists/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Gavin G., *Europe's Azerbaijan gas gambit is good news for Russia*, 20.11.2024, <https://www.politico.eu/article/europe-azerbaijan-gas-gambit-good-news-russia/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Giuliano G., *Western Europe and the long energy crisis of the 1970s*, w: *Europe in a Globalising World*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, lipiec 2014, s. 147–164.
- Hasanov F.J., Mahmudlu C., Deb K., Abilov Ş., Hasanov O., *The role of Azeri natural gas in meeting European Union energy security needs*, „Energy Strategy Reviews” 2020, t. 28, s. 100464.
- Ibadoghlu G., *Current State of Azerbaijan's Gas & Oil Cooperation with Europe: Opportunities and Challenges*, ZBW – Leibniz Information Centre for Economics, Kiel/Hamburg 2024.
- Kujawa K., Morkva V. (red.), *2014 Crisis in Ukraine. Perspectives, Reflections, International Reverberations*, ASLAN Publishing House, 2015.
- Kujawa K., *Security challenges in relations between Turkey and the European Union*, „European Research Studies Journal” 2021, t. 24, nr s4, s. 98–111.
- Kujawa K., *Turkish-Russian cooperation: Implications for NATO*, „Journal of International Studies” 2021, t. 14, nr 2, s. 194–207.
- Landaverde C.F., *Azerbaijan–EU gas cooperation: benefits and risks*, praca licencjacka, Masaryk University, Brno 2022.
- Łoskot-Strachota A., Matuszak S., Rudnik F., *Game over? The future of Russian gas transit through Ukraine*, OSW Commentary, Centrum Studiów Wschodnich, Warszawa 2024.
- Maoz Z., Russett B., *Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946–1986*, „American Political Science Review” 1993, t. 87, nr 3, s. 624–638.
- O'Byrne D., *Azerbaijan's gas exports increase, but Baku still challenged to meet EU goal*, 21.08.2024, <https://eurasianet.org/azerbajjans-gas-exports-increase-but-baku-still-challenged-to-meet-eu-goal>, dostęp: 22.07.2025 r.

- Parkhomchik L., *Azerbaijan and Russia: Prospects for Energy Cooperation*, <https://www.eurasian-research.org/publication/azerbaijan-and-russia-prospects-for-energy-cooperation/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Qasumov E.R., *Avropa qaz bazarının vəziyyətinin təhlili*, „UNEC Elmi Xəbərləri” 2023, İl 11, Cild 11, s. 27–45.
- Qasumov E.R., *Azərbaycanın qitənin qaz nəqliyyatı infrastrukturunun diversifikasiyasında iştirakı*, „UNEC Elmi Xəbərləri” 2021, Cild 9, s. 60–71.
- Qasumov E.R., *Qaz layihələrinə qoyulan investisiyaların effektivliyinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji əsasların tədqiqi*, „İpək Yolu (Azərbaycan Universiteti)” 2021, Cild 1, s. 45–55.
- Raimi D., Campbell E., Newell R.G., Prest B., Villanueva S., Wingenroth J., *Global energy outlook 2022: turning points and tension in the energy transition*, Resources for the Future, Washington, DC 2022.
- Russia's Gazprom starts gas shipments to Azerbaijan*, 18.11.2022, <https://www.aa.com.tr/en/energy/natural-gas/russias-gazprom-starts-gas-shipments-to-azerbaijan/36920>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Rzayeva G., *Expansion of the Southern Gas Corridor Pipelines and Future Supplies to Europe*, Oxford Institute for Energy Studies, OIES Paper NG 180, 2023.
- Shahbazov F., *Türkiye–Turkmenistan Gas Deal Opens Possibilities for New Routes*, 20.03.2025, <https://jamestown.org/program/turkiye-turkmenistan-gas-deal-opens-possibilities-for-new-routes/>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Sobjak A., Zasztowt K., *Nabucco West-Perspectives and Relevance: The Reconfigured Scenario*, „PISM Policy Paper” November 2012, No. 44, <https://pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/12268.pdf>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Ultan S., *Avrupa Birliği-Rusya Enerji İlişkilerinde Azerbaycan Alternatifi*, „Bilig” 2022, nr 101 (Bahar), s. 87–114.
- Ukraine to store gas from Azerbaijan, ease transit to Europe in new energy deal*, 14.07.2025, <https://thecradle.co/articles/ukraine-to-store-gas-from-azerbaijan-ease-transit-to-europe-in-new-energy-deal>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Vəliyev T., *Avropanın qaz təchizatında Azərbaycanın rolu*, Baku Research Institute (Cogitatio est libertas), 07.11.2022 r.
- Voytyuk O., *Scenarios for Diversification of EU Natural Gas Supplies from Algeria*, „African Studies Quarterly” 2023, t. 22, nr 1.
- Warloutzet L., *Governing Europe in a globalizing world: neoliberalism and its alternatives following the 1973 oil crisis*, Routled
- Turkmen gas supply to strengthen Türkiye's regional hub goal: Expert*, 12.02.2025, <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkmen-gas-supply-to-strengthen-turkiyes-regional-hub-goal-expert>, dostęp: 22.07.2025 r.
- Zasztowt K., *Azerbaijan and the EU: Prospects for Partnership Beyond Energy*, „PISM Strategic Files” 16. 01. 2015, no. 2(65), <http://www.pism.pl/Publikacje/PISM-Strategic-Files/PISM-Strategic-File-no-2-65>.

Zasztowt K., *Zmiany w polityce regionalnej Turcji, Armenii i Azerbejdżanu po konflikcie zbrojnym w Gruzji w sierpniu 2008 roku*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2008, nr 6, s. 113–120.

Zasztowt K., *Znaczenie Kaukazu Południowego jako trasy eksportu ropy i gazu dla kaspijskich państw producentów po konflikcie w Gruzji*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 9/10, Warszawa 2009.

SUMMARY

Karol Kujawa, Konrad Zasztowt

The Relationship Between the Internal Security of the European Union and the Republic of Azerbaijan's Policy Towards the Russian Federation

The purpose of this article is to present the results of an analysis demonstrating the importance of Azerbaijan as a key partner of the European Union (EU) in the context of diversifying natural gas supplies, building the energy resilience of member states, and efforts to isolate Russia economically. The analysis includes, among other things, official EU and Azerbaijani positions, statistical data on gas transit, bilateral agreements and memoranda, political statements, expert reports, and media coverage from 2014 to 2025. The authors note that, in the context of growing geopolitical tensions and the Russian-led war in Ukraine, the importance of alternative gas sources, including supplies from Azerbaijan, is increasing steadily. The results of the analysis show that in the Balkan region, supplies from Azerbaijan have reduced dependence on Russian gas in Bulgaria and, to some extent, in Serbia, while Azerbaijani gas plays a particularly important role in the diversification of gas imports in Greece, Turkey, and, above all, Georgia. This article also analyses the situation of the neighbouring non-EU countries, whose degree of diversification of gas import sources and independence from Russian gas also impacts the broader security of the EU and its member states. At the same time, the authors conclude that no significant increase in Azerbaijani gas exports to Southeastern European countries is expected in the short term, underscoring the need for further development of diversification infrastructure, such as interconnectors and LNG terminals.

Key words: energy security, European Union, Russia, Southeastern Europe, Turkey, Azerbaijan, natural gas.

Data wpływu artykułu: 7.07.2025

Data akceptacji artykułu: 30.07.2025